

Каламаж Р. В.

ПРАВОСВІДОМІСТЬ У КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ВИБОРЦІВ

У статті здійснюється аналіз психологічних, соціальних та правових чинників українського суспільства, які впливають на формування правової свідомості виборців як важливого психологічного феномена правової культури.

Ключові слова: правосвідомість, самосвідомість, особистість виборця.

В статье осуществляется анализ психологических, социальных и правовых факторов украинского общества, которые влияют на формирование правового сознания избирателей как важного психологического феномена правовой культуры.

Ключевые слова: правосознание, самосознание, личность избирателя.

The article is an analysis of psychological, social and legal factors in Ukrainian society that affect the formation of legal consciousness of the voters as an important psychological phenomenon of legal culture.

Key words: justice, self-consciousness, personality of voter.

При формуванні особистості в звичайних умовах соціалізації, коли правові заборони приймаються до відома і стають звичними правилами поведінки, поступово нашаровується соціальний стереотип поведінки людини. ЦентRALЬНОЮ ланкою цього стереотипу стає індивідуальна правосвідомість, що базується на суспільній правосвідомості. У зв'язку з цим у людини формуються механізми соціальної саморегуляції, а отже, операція готовності діяти в цій ситуації відповідним чином. Основні форми прояву правової свідомості особистості тісно пов'язані з усіма сторонами її життя і діяльності. Розвиваючись, вони поступово стають рисами її характеру. У своєрідному поєднанні цих рис у різних людей виявляються різні індивідуальні відмінності в їх правосвідомості. Активний характер правосвідомості впливає з принципу детермінізму свідомості і діяльності, їх єдності. Отже, будь-яка зовнішня причина обумовлюється через внутрішню умову, а стосовно правосвідомості спрацьовує правило про те, що психічні

явища виступають в житті людини не тільки регуляторами, але поряд з цим і стимуляторами. Демократичні суспільства завжди потребували і потребують підвищеної уваги до правової культури населення, до його соціальної активності, до рівня сформованості його правосвідомості. Щобільше, правова культура і правосвідомість у цілому утворюють передумови становлення та розвитку інститутів виборчої демократії.

Для осмислення цієї проблеми велике значення мають наукові праці, присвячені різним аспектам правової культури та правосвідомості, а саме: О. Аграновської, Г. Балюк, Й. Васьковича, В. Головченка, А. Долгової, О. Зорченко, М. Козюбри, В. Кудрявцева, В. Копейчикова, М. Костицького, В. Котюка, В. Лазарева, О. Лукашевої, В. Малахова, М. Матузова, О. Мурашина, І. Д. Пасічника, Л. Петрової, Д. Потопайка, І. Рябка, П. Рабіновича, О. Ратінова, С. Сливки, М. Соколова, О. Семітка, В. Сальникова, В. Селіванова, І. Фарбера, В. Щегорцова та ін.

Методологічні аспекти дослідження правосвідомості як психологічного феномена правової культури розкрили у своїх працях вчені-психологи: Б. Ананьєв, К. Абульханова-Славська, Л. Виготський, В. Зінченко, О. Леонтєв, С. Максименко, В. Медведєв, В. Москалець, В. Мясіщев, С. Рубінштейн, В. Рибалка, В. Синьов, М. Савчин, С. Яковенко та ін.

Звідси означається проблема: який комплекс психолого-соціальних умов формування соціогенних потреб та новоутворень свідомості необхідний для інтенсифікації правової культури виборців? Для її вирішення необхідне теоретичне та практичне переосмислення правових та психологічних чинників, наповнення їх новим змістом, домінантою якого буде звернення до особливостей посткомуністичного суспільства через відображення нових соціально-психологічних, економіко-правових та культурно-політичних реалій.

Проведений аналіз теоретичних засад вивчення правової культури показав, що її слід розуміти як якісну характеристику рівня розвитку правової дійсності, нормативних правових актів, правосвідомості, особистості тощо. Правову культуру повною мірою можна зрозуміти лише в загальному контексті соціального прогресу. Вона акумулює в собі прогресивні досягнення всіх типів правових культур як теперішнього часу, так і минулого. Функціонування і розвиток правової культури нерозривно пов'язані з системою світоглядно-ціннісних орієнтацій людини і суспільства, які виступають у формі суспільно-правових ідеалів, ідей, принципів тощо. Поширеним є розуміння правової культури як багатогранного соціокультурного та правового

феномена, що характеризує рівень правової свідомості та правомірної поведінки особистості.

Якісною характеристикою правової культури є правосвідомість особистості, що включає правові знання, розуміння принципів права, повагу до нього, упевненість у справедливості законів, юридичних прав та обов’язків й інших правових явищ, внутрішню потребу особистості виконувати правові приписи.

Правосвідомість розглядається на різних рівнях – буденному та теоретичному; індивідуальному, груповому, суспільному; ідеологічному та психологічному.

Психологічний аспект вивчення правосвідомості передбачає врахування закономірностей свідомості й самосвідомості як особливих феноменів особистості, їх здатності регулювати й саморегулювати поведінку і діяльність особистості на різних рівнях її розвитку.

Сутність правової самосвідомості полягає у сприйнятті особистістю численних образів самої себе в юридично значимих ситуаціях своєї діяльності та поведінки, у взаємодії з іншими людьми і в поєднанні цих образів в єдине цілісне утворення – уявлення, а потім у поняття свого власного “Я” як суб’єкта правозначимої поведінки, що відрізняється від інших суб’єктів.

Порівняльний аналіз структурних компонентів свідомості дає підстави виділити три основні компоненти правової самосвідомості – когнітивний (особистісні знання та уявлення у сфері відносин, що регулюються правом); емоційний (оцінка своїх якостей як члена суспільства, держави, групи; ставлення до свого членства в групі, наявність групової ідентифікації); поведінковий компонент (реальний механізм усвідомлення і прояву себе у сфері правових відносин).

Правова самосвідомість є умовою свідомого, спрямованого розвитку і вдосконалення особистості, перебудови й організації її внутрішнього світу. Правова самосвідомість розглядається як одна з важливих внутрішніх детермінант правової активності особистості. Актуалізація та розвиток таких механізмів самосвідомості, як самопізнання, самоповага, самовиховання – основні шляхи підвищення рівня правової культури виборців.

Надзвичайно важливою характеристикою правової культури є її національно-історичні особливості. Специфіка правової культури України очевидна, а її спадок, як показують дослідження, доволі суперечливий. Менталітет народу розглядається як особливий психологічний склад суспільства, що, з одного боку, зумовлюється природними особливостями, географічним положенням, історичними

та соціальними процесами, а з іншого боку, впливає на останні. Він лише частково усвідомлюється конкретно особою, впливаючи на характер взаємодії зі світом через підсвідомі структури та механізми.

Впливають на формування правової культури такі найбільш загальні риси української ментальності, як: переважання інтравертованості над екстравертованістю, переважання індивідуалізму над колективізмом, перевага ірраціональності над раціональністю, перевага жіночого начала над чоловічим. Ці та інші риси української ментальності, прямо не визначаючи змісту досвіду, поведінки людини, зумовлюють особливості сприймання світу, характер вчинкової активності, характер системи моральних вимог, цінностей, норм, форму взаємин між людьми тощо.

Такі привабливі риси українського національного характеру, як сердечність, інтравертивність, чуттєвість та ін. у політичному контексті часто отримують зовсім інше забарвлення, перешкоджаючи сприйняттю ідей та думок, що знаходяться за межами морально-етичних установок. Людині, яка не орієнтована на компроміс з тими, хто не поділяє її базових цінностей, важко повірити в законність та справедливість правових норм, що встановлюють правила легітиматії влади. Певною мірою саме в царині менталітету можна шукати причини поведінки частини виборців, які систематично не беруть участі у виборах або голосують проти всіх.

Звертаємо увагу на важливість еволюційного впровадження інновацій у життя, збереження безперервності соціальних та культурних ідентифікацій. Не втрачає актуальності гостра психологічна проблема українського суспільства – відсутність у ньому солідарності, його “атомізованість” на окремих індивідів, які в більшості своїй переймаються проблемами власного виживання. Відповідно необхідною є наявність об’єднавчих ідей, які здатні інтегрувати активність індивідів – носіїв великого числа різноспрямованих приватних цілей у напрямку, що не суперечить інтересам соціуму. Й хоча до сьогодні так і не знайдено відповідь на питання про те, що повинно становити зміст української національної ідеї, очевидним є, що такі її складові, як національна самосвідомість, патріотизм, високі правові ідеали перебувають у безпосередньому зв’язку із сучасними державотворчими процесами.

Маніпулятивний аспект виборчих кампаній полягає у впливові за допомогою різноманітних інформаційно-психологічних засобів на особистість виборця з метою його спонукання до дій в інтересах окремих осіб, груп чи організацій, що здійснюють цей вплив. Маніпуля-

тивний вплив реалізується через когнітивну, емоційну, мотиваційну сферу особистості. Маніпулятивний вплив під час виборчих кампаній характеризується такими найпоширенішими способами, як: використання технологій цілеспрямованого перетворення інформації; створення міфів, переконання людей в тому, що їм хочуть допомогти, або, що їм щось загрожує; експлуатація феномена етноцентризму; використання стереотипів як фільтрів, через які об'єкти маніпуляції бачать дійсність тощо. Особливості пізнання людиною об'єктів соціально-політичної дійсності обумовлюють значну роль узагальнених, стереотипних уявлень, засвоєних у готовому вигляді.

Засоби масової інформації здатні справляти сильний комунікативний вплив на виборців, причому не тільки безпосередньо при сприйманні ними інформації, а й опосередковано через первинні групи суспільства, сім'ї, друзів, лідерів громадської думки, обговорення з якими остаточно формує думку людини.

Сьогодні ЗМІ виступають не просто передавальною ланкою. Масмедіа визначають соціальний сенс подій, що відбуваються; препарують цілісну дійсність, оформлюючи її у певні поняття, образи, символи; тим самим мають великі можливості впливу на свідомість та поведінку громадян. У ситуації виборів зростає питома вага "віртуальної реальності", що розширює поле маніпулювання масовою свідомістю. Чіткість розуміння виборцями своїх інтересів, цілей, смислових пріоритетів, розвиненість правової рефлексії є одними із найголовніших засобів захисту проти застосування маніпулятивних технологій.

Чітко простежується ефект суб'єктивного вибіркового ставлення особистості не тільки до джерел, а й до самої правової інформації. Суттєвий вплив на відбір правової інформації справляють компоненти особистості: її потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, установки, переконання, світогляд, звички тощо. Серед багатьох внутрішніх факторів, що впливають на вибірконе ставлення особистості до правової інформації, особливе місце займає її життєвий досвід у сфері правових відносин. Якісні правові знання можуть стати доброю передумовою формування правосвідомості. Проте для характеристики правової культури особистості недостатньо орієнтуватися на її правові знання. Роль правових оцінних уявлень виявляється у тому, що особа не прямо репродукує у своїх діях те, що моделюється у правових нормах, а критично оцінює, переосмислює їх, співвідносить зі своїми поглядами про правове, обов'язкове, необхідне. У процесі формування поведінки виборців важливу роль відіграє стадія перетворення нормативних приписів у внутрішню цінність особистості.

У мотиваційній складовій механізму електоральної поведінки значне місце належить потребам особистості, у яких закладений значний потенціал її активності. Підкреслимо важливість багатства й різноманіття потреб, у задоволенні яких здійснюється всебічна самореалізація людини, її саморозвиток. Потреби активізують і надають цілеспрямованого характеру пізнавальним та емоційно-вольовим процесам, які є засобами досягнення потреб, викликають певні психічні стани, емоції та почуття. Рушійні сили розвитку особистості полягають у суперечності між новими потребами, які постійно ускладнюються, і реальними можливостями їх задоволення. Подолання суперечностей у діяльності можливе через оволодіння відповідними засобами (у цьому випадку правовими знаннями, вміннями, навичками) задоволення актуалізованих потреб.

Психологічною основою становлення та розвитку правової культури виборців виступають найважливіші соціогенні потреби – в ідентифікації, співробітництві, відповідальності, згуртуванні, а також потреби у повазі (усвідомлення своєї необхідності для інших, престиж), самоповазі (у компетентності, визнанні, досягненнях) та самореалізації.

Підбиваючи підсумки, доходимо висновку, що на правову поведінку громадян-виборців впливають негативні тенденції сприйняття соціальної ситуації (відчуття безсилля, безпорадності, невизначеності, тривоги, страху тощо), особливості масової свідомості (амбівалентність, аномія), специфічні соціально-психологічні риси, сформовані за колишнього соціального ладу (патерналізм, екстернальність). Це актуалізує формування суб'єкт-суб'єктної взаємодії між громадянином та державою, довіри і взаємоповаги між ними, виховання ставлення громадян до себе як до найбільшої цінності в суспільстві, зміни соціально-психологічних установок стосовно взаємовідносин у державі, зростання правових форм політичної активності.

Психологічний вплив на особистість виборця слід розглядати за двома критеріями: моральним та правовим. В основі названого впливу лежить психологічна модель людини як суб'єкта діяльності, а сама взаємодія суб'єкта і об'єкта впливу конституюється у суб'єкт-суб'єктному форматі. Здатність виборця розпізнавати та чинити опір маніпулятивному впливу залежить насамперед від чіткості усвідомлення своїх інтересів, устремлень, цілей, смислових пріоритетів, активності рефлексивних механізмів свідомості. Актуалізація рефлексивних процесів досягається за допомогою формувального впливу, спрямованого на спонування до більш глибокого пізнання себе, людей та явищ навколишньої дійсності.

Цілеспрямоване формування правової культури виборців слід розглядати як процес спеціально організованої просвітницько-виховної роботи з дотриманням певних психолого-педагогічних умов. Такими умовами є: гуманістична спрямованість, діалогізація та полілогізація процесу просвітницько-виховної роботи; використання у змісті навчання природноправових понять, ідей; застосування особистісно-діяльнісного та індивідуально-творчого підходу; врахування факторів групової динаміки та групового впливу.

Формування психічних новоутворень опосередковується комплексом якісних характеристик: зацікавленість у досягненні суспільно важливої мети; усвідомлення власної причетності до своєї держави; розуміння значення і смислу участі у виборах; зацікавленість у результатах виборів; інтерес до політико-правової сфери життя суспільства, питань розвитку демократії, політико-правових форм власної соціальної активності тощо.

Література:

1. Каламаж Р. В. Соціально-психологічні передумови проведення виборів в Україні // Актуальні проблеми психології. – К. : Інститут психології ім. Г. Костюка АПН України, 2002. – Том 1. : Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія. – Частина 7. – С. 81-88.
2. Каламаж Р. В. Психологічні особливості впливу громадської думки та ЗМІ на правову культуру виборців // Соціально-психологічні проблеми пострадянських трансформацій: Збірник тез науково-практичної конференції. – Острого, 2004. – С. 3.
3. Пасічник І. Д. Психологія політичної культури // Наукові записки. Серія “Психологія і педагогіка”. – Острого, 2003. – Вип. 4. – С. 7-12.